

עבודה סוציאלית תעסוקתית כאן ועכשיו!

דתיה ברששת¹

מקצוע העבודה הסוציאלית התפתח על רקע שינויים כלכליים-חברתיים במהלך למעלה ממאה שנה, שינויים אשר עבור אוכלוסיות שונות נחו כמשבר. על רקע 'משבר הקורונה' הנוכחי, בו נפגעות יותר מכולם אוכלוסיות חלשות ממילא, עלינו להשלים מהלך של מיסוד ועיגון תפקיד העבודה הסוציאלית התעסוקתית. תפקיד זה מגלם בתוכו את היכולת של עובדים סוציאליים ללוות תהליכי שינוי בכלל מעגלי החיים באמצעות ערוצי התערבות שונים יחד עם הבנת מרכזיותו של עולם העבודה בחיים המודרניים והתמחות בשילוב בתעסוקה. נייר עמדה זה פונה לבעלי העניין השונים במטרה להאיץ תהליכים בנושא.

אנו מצויים בשלהי אחד המשברים הגדולים שידעה המדינה. המשבר הנו בריאותי בראשיתו אך בעל השלכות מרחיקות לכת בשדות הכלכליים והחברתיים עבור כלל החברה. יחד עם זאת, אבדן העבודה שנגזר על מאות אלפים, שהשתתפו עד לפרוץ המשבר בשוק התעסוקה, הביא לתוצאות דיפרנציאליות. אוכלוסיות ופרטים שהיו בעלי משאבי הסתגלות נמוכים לשוק העבודה, או התמודדו עם נסיבות חיים מורכבות לפני המשבר, או אך החלו את צעדיהם הראשונים בעולם העבודה יהיו האחרונים לחזור לכוח העבודה². חלקם לא יוכל לחזור. לא זו בלבד, אלא שאוכלוסיות אלה ממילא מצויות בהתמודדות יום יומית עם עוני והדרה. יש לכך שפע סיבות אישיות ושפע גדול עוד יותר של סיבות חברתיות ומבניות. ככל שמצבן ילך ויתדרדר כתוצאה מהמצב הנוכחי ההשפעה על החברה כולה תלך ותעמיק.

בשל אופיו החברתי והכלכלי של המשבר הזה, של המשברים הגדולים שפקדו אותנו בעבר ועוד יפקדו אותנו בעתיד ובגלל ההשלכות החברתיות והכלכליות שיש להשתלבות בתעסוקה על הפרט, על משפחתו ועל החברה כולה, יש להמשיך ולפתח את תפקיד העובד הסוציאלי התעסוקתי.

עשור חלף מאז החליט משרד הרווחה והשירותים החברתיים כי עליו לעסוק בקידום תעסוקה. תחום זה, שהיה עד אז רק באחריות המשרדים ה'כלכליים' (התמ"ת והכלכלה), הפך להיות, בעידוד וסיוע עובדים סוציאליים בשדה, החברה האזרחית והאקדמיה, חלק ממדיניות משרד הרווחה ואמצעי לקידום חברתי ורווחתי של לקוחותיו³. בעקבות המדיניות החדשה הגדיל משרד הרווחה את התקציב לפעולות שילוב בתעסוקה. תכניות שפותחו בשדה שימשו בידי המשרד לבסס את תפיסתו המקצועית ואת המדיניות החדשה, ואילו תכניות שפותחו על ידי ארגוני החברה האזרחית 'אומצו' על ידי המשרד ויחידות משרד הרווחה השונות החלו לשלב את תחום התעסוקה בתכניות ההתערבות הכוללות שלהן⁴.

בשנת 2010 אף הוכרע דיון ארוך שנים באשר למעורבותם של עובדים סוציאליים בתהליכי שילוב בתעסוקה. משרד הרווחה החליט כי עובדים סוציאליים יפעלו בתחום התעסוקה כאמצעי לקידום רווחת פרטים ומשפחות. זאת מכיוון שהשתלבות בתעסוקה של אוכלוסיות מעוטות

1 דתיה ברששת הנה יו"ר משותפת במרכז האקדמי לעבודה סוציאלית ותעסוקה המשותף לבית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית על שם פאול ברוואלד באוניברסיטה העברית ולארגון 'בעצמי'.

2 https://www.btl.gov.il/Publications/Social_Security, אחדות, ל. (2021). משבר הקורונה ושוק העבודה בישראל.

3 ברששת, ד. (2021). מהשטח למטה: התפתחות מדיניות התעסוקה של משרד הרווחה בשנים 2012-2002. טרם פורסם

4 מתוך: פעילות התעסוקה במשרד הרווחה: תוכניות שהחלו לפעול במשרד בשנים האחרונות. נכתב על ידי ניר לוי, סוזן חסן ודניז נאון ב 19 ליוני 2012.

הזדמנויות, המתמודדות עם נסיבות חיים מורכבות, מחייבת תהליך מותאם לצורך השגת תוצאה (שם).

החל משנת 2011 פועלים עובדים סוציאליים תעסוקתיים בשדה הרווחה. זו היא בבחינת 'החזרת עטרה ליושנה'. עובדים סוציאליים היו הראשונים להדריך בתחום התעסוקה כבר בראשית המאה הקודמת בעיצומה של המהפכה התעשייתית⁵. למעשה, היה זה גם תפקידם הראשון של עובדים סוציאליים, עוד לפני שמקצוע העבודה הסוציאלית הוגדר כמקצוע. במהלך השנים, עם כניסת בעלי תפקיד נוספים לתחום הייעוץ התעסוקתי התמקדו העובדים סוציאליים בליווי תעסוקתי בתוך מקומות העבודה (Occupational Social Workers)⁶ ומסיבות מגוונות, בניהן התרחבות תחומי ההתערבות של העובדים בסוציאליים, התרחק מקצוע העבודה הסוציאלית מעיסוק בתחום התעסוקה או מטיפול בסוגיות היעדר תעסוקה (אבטלה)⁷. החל משנות ה-90 של המאה הקודמת גברו הקולות המבקשים את התערבות העובדים הסוציאליים בתהליכי שילוב וקידום תעסוקה של אוכלוסיות אשר התקשו לעשות זאת בעצמן ושירותים שונים שסופקו על ידי מדינות, מטעמים מגוונים, לא התאימו להשגת תוצאה ראויה⁸. שירותי רווחה ועובדים סוציאליים ברחבי העולם החלו לפעול בתחום התעסוקה אך במדינת ישראל, החלוצה, הוגדר תפקיד העובד הסוציאלי התעסוקתי באופן פורמאלי.

בדיקה שערך המרכז האקדמי לעבודה סוציאלית ותעסוקה מעלה כי מאות עובדים סוציאליים העוסקים בתעסוקה פועלים היום בכמה ערוצים: עבודה סוציאלית תעסוקתית כתפקיד פורמאלי מובחן בתוך ארגונים שליבת עבודתם היא קידום תעסוקה (למשל ב'מרכזי הזדמנות' של משרד העבודה והרווחה או בתכנית 'תעסוקה לרווחה' שפותחה ומופעלת על ידי ארגון בעצמי עבור משרד העבודה והרווחה), עבודה סוציאלית תעסוקתית במסגרת שירותי רווחה אשר ליבת עבודתם אינה תעסוקה (מרכזים לטיפול בהתמכרויות, למשל) ועובדים סוציאליים המלווים פרטים או משפחות במובן הכולל ומשלים את תחום התעסוקה כציר התערבות נוסף (תכנית 'נושמים לרווחה' של משרד העבודה והרווחה המיועדת לסייע בהתמודדות עם עוני ותכנית 'דף חדש' המסייעת לשיקומן של נשים יוצאות מקלט, למשל).

תרומתו של התפקיד, זו שתוכננה בעת היווסדו וזו שהתבררה במהלך השנים, ניכרת במספר רבדים. ראשית, תהליכים מקצועיים של שילוב בעבודה ראויה (Decent Work), עם פונים אשר זקוקים לכך (המתמודדים עם חסמים מורכבים, מיעוט הזדמנויות ונסיבות חיים מורכבות) הביאו לתוצאות המקוות⁹. בנוסף, התבררה השפעת התהליך התעסוקתי של הפרט על הקרובים לו ועל תחומים נוספים בחייו. הסתבר גם כי לתכניות ולתהליכי קידום תעסוקה יש השפעה על מערכות הרווחה או הארגונים בתוכם מתקיימים התהליכים ויש להוסיף כי לתכניות ולפעולות שונות שפעלו ופועלות בשדה נודעה השפעה על מדיניות, מקומית וארצית¹⁰.

יחד עם הגדרתו הפורמאלית של העו"ס התעסוקתי על ידי משרד הרווחה, תפקיד זה התפתח בארץ, וממשיך להתפתח, "מלמטה למעלה" (Bottom up). העיסוק בתעסוקה החל, כיוזמה של עובדים סוציאליים, לרוב קהילתיים, אשר חיפשו דרך חדשה ויצירתית לסייע ללקוחותיהם

⁵ Savickas, M. L. (2015). Career counseling paradigms: Guiding, developing, and designing. In P. J. Hartung, M. L. Savickas, & W. B. Walsh (Eds.), *APA handbooks in psychology*, Vol. 1. 129–143. American Psychological Association.

⁶ גדות, ל., פיטובסקי-נווה, נ. (2020). בין "משהו קצת מומצא" ל"תפקיד בשיא ההתפתחות" – עבודה סוציאלית תעסוקתית בגלגולה המחודש. *ביטחון סוציאלי*, 112.

⁷ גל, ג., וויס-גל, ע. (2005) עבודה סוציאלית אבטלה ומובטלים, *חברה ורווחה*, 485-509.

⁸ Iversen, R. R. (2001). Occupational social work and job retention supports: An international perspective. *International Social Work*, 44(3), 329–342. <https://doi.org/10.1177/002087280104400305>;

⁹ לדוגמה: דו"ח הערכת תכנית "תעסוקה לרווחה" במרכז פועל עובד סוציאלי תעסוקתי המלווה תעסוקתית משפחות הצורכות שירותי רווחה. <https://brookdale.jdc.org.il/publication/employment-empowerment-taasuka-le-revakha>

¹⁰ ברששת, ד. (2021). מהשטח למטה: התפתחות מדיניות התעסוקה של משרד הרווחה בשנים 2002-2012. טרם פורסם

בעת משבר כלכלי חמור¹¹. בשלב מאוחר יותר הוא פותח על ידי ארגוני חברה אזרחית עבור משרד הרווחה. עיגון התפקיד בתיאוריות, עידוד מחקר והמשך פיתוחו מתנהל היום באופן מפוזר על ידי מגוון גורמים, כאשר הבולטים בהם, הם המרכז האקדמי לעבודה סוציאלית ותעסוקה המשותף לבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית ולארגון 'בעצמי', ובית הספר לעבודה סוציאלית במכללת ספיר.

אין כל פסול בהתפתחות תפקיד במסגרת השדה. ההפך הוא הנכון. הדבר מצביע על זיהוי צורך אמיתי ובעל ערך בעבור משתמשי שירותי הרווחה. יתרה מכך, הדבר מצביע על יוזמתם וכישוריהם של עובדים סוציאליים, אשר אמונים על זיהוי צרכים ופיתוח מענים עבור לקוחותיהם ועל יכולותיהם ברתימת גורמים שונים לצורך מתן מענים ובהשפעה על מדיניות מקומית וארצית. יחד עם זאת, הגיעה העת למיסוד התפקיד כתחום התמחות במסגרת העבודה הסוציאלית.

מהלך חשוב ביותר נוגע לתפקידו של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים. ראשית, על המשרד לברר מה הן מטרות מדיניותו ופעולותיו בתחום התעסוקה. מדיניות המכוננת לשילוב בתעסוקה של אזרחי המדינה ('מדיניות אקטיבציה') מתקיימת במספר משרדי ממשלה, לצורך השגת מטרות כלכליות או רפואיות-שיקומיות. על משרד הרווחה לברר את סיבותיו שלו לעיסוק בתעסוקה ואת האידאולוגיה העומדת בבסיס סיבות אלה. על המשרד לבחון כיצד השגת מטרותיו בתחום התעסוקה עשויה לשרת את מטרת העל של מקצוע העבודה הסוציאלית, והיא החתירה לצדק חברתי ולקידום רווחת אזרחי המדינה. ביחס לתהליך חשוב זה, על המשרד להגדיר באילו תנאים ונסיבות התערבות בתחום התעסוקה צריכה להתבצע על ידי עובדים סוציאליים.

כמו כן, יש להמשיך בתהליך, אשר החל והוקפא בשל היעדר תקציב מדינה בשנת 2020, ולאסוף את כלל הידע שנוצר, נלמד ונאסף בשדה ובאקדמיה¹². ידע ומידע זה מהווים תשתית לתהליך בניית מומחיות בעבודה סוציאלית תעסוקתית. הגדרת תפקיד כתחום התמחות כוללת אוסף של קריטריונים, ובהם מיקוד בעולם תוכן, הגדרת אוכלוסיות יעד ייחודיות, שיטות ודרכי התערבות מותאמות, מערך שירותים ומסגרות פעולה ייעודיים, גיבוי וביסוס של ידע תיאורטי, מחקרי ויישומי, מוסדות ומסגרות למידה, הכשרה ומחקר המכשירים אנשים לעסוק בו והוא זוכה להכרה בקרב הקהילה המקצועית השייכת אליו¹³. העמידה בחלק מהקריטריונים הללו אפשרית כבר היום ולצורך עמידה באחרים נדרש תהליך המחייב בעיקר חזון, תכנון והתגייסות של בעלי עניין מרכזיים.

אין כל ספק כי בתי ספר לעבודה סוציאלית ברחבי הארץ צריכים לקרוא את מפת צרכי השטח ולהתאים את תכניות הלימוד וההכשרה לעו"ס. תחומי הלימוד יכולים לנוע בין תכנים ערכיים ופילוסופיים הנוגעים לקשר שבין עבודה ורווחה לבין תכנים ישומיים הנוגעים להתערבות תעסוקתית בערוצים השונים - פרטני, מערכתי-קהילתי ובתחום המדיניות. על בתי הספר לעבודה סוציאלית גם לפעול להרחבת ההכשרה המעשית בשדה באופן מקצועי, במסגרת סוכנויות ושירותים הפועלים בתחום התעסוקה ותוך ליווי והדרכה של עובדים סוציאליים תעסוקתיים.

¹¹ גל, ג'., וויס-גל, ע. (2005) עבודה סוציאלית אבטלה ומובטלים, חברה ורווחה. 485-509.

¹² קול קורא מה-1 לספטמבר, 2019. 'קול קורא להגשת הצעות לסקירת ספרות בנושא מומחיות בעבודה סוציאלית תעסוקתית- מסמך לדיון'

¹³ מסמך משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, (2016), מומחיות בעבודה סוציאלית - כללים והנחיות להכרה במומחים ובתחומי מומחיות.

מומלץ כי 'זרוע העבודה' במשרד, אשר תחת ניהולה מאוגמות מרבית הפעולות לקידום תעסוקה, תבחן באילו תכניות ואל מול אילו אוכלוסיות נכון יהיה לשלב עובדים סוציאליים תעסוקתיים כחלק מצוות התכנית. בתכנית רבות הפועלות היום בשדה יש לצורך במענה תעסוקתי המותאם לפונים המתמודדים עם חסמים מורכבים בכניסה לתעסוקה, עם נסיבות חיים המקשות עליהם ובאופן כללי זקוקות לתהליך מותאם שיאפשר גם להם להשיג את המטרה ולהשתלב בעבודה המקדמת את רווחתם. ייחודם של העובדים הסוציאליים התעסוקתיים, בהשוואה לפרופסיות אחרות בתחום, הוא בהכרות עמוקה עם קהל היעד, ובהכרה כי מצבו של האדם נובע מאינטראקציה מתמשכות בין האדם לסביבה שלו ולמציאות בתוכה חי. בשל כך, תהליכי שינוי ובכללם גם תהליכי שינוי בעולם העבודה, מחייבים מחד תהליך רגשי וקוגניטיבי המסייע לאדם להתחזק ולפתח יכולת לניהול העצמי לנוכח המציאות החיצונית (הסתגלות ומסוגלות תעסוקתית) וגם התערבות והשפעה על המציאות עצמה. עובדים סוציאליים מוכשרים לביצוע תהליכי עומק אפקטיביים אלה.

יש לאפשר קיומו של מערך הכשרה לעובדים סוציאליים תעסוקתיים בהובלה או במעורבות משמעותית של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים. בדיקה של המרכז האקדמי לעבודה סוציאלית ותעסוקה מעלה כי חלק מהעובדים הסוציאליים התעסוקתיים לא מוכשרים כלל לתפקידם, אחרים מוכשרים באמצעות קורסים שאינם מיועדים ספציפית לעובדים סוציאליים או הוכשרו לאחר זמן רב בתפקידם. קורס אשר נבנה על ידי המרכז האקדמי לעבודה סוציאלית ותעסוקה עבור משרד הרווחה ויועד לעובדים סוציאליים תעסוקתיים 'במרכזי הזדמנות' הסתיים זה עתה. קורס זה היווה אבן דרך משמעותית בהתפתחות התחום, בביסוס תיאורטית ואקדמית מחד ובהשלמת פיתוחו בהיבטים ישומיים מאידך. מתהליך הערכה שליווה את הקורס ניכר כי הוא תרם באופן משמעותי למקצועיותם של הלומדים בו¹⁴.

לבסוף, על משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים להוביל מהלך לבניית מחקר והערכה בתחום מתפתח חשוב זה. תהליך זה יתרום, בראש ובראשונה, לגיבוש תפיסה אחידה וקוהרנטית באשר למטרות העבודה הסוציאלית בתחום התעסוקה ולחשיבות מעורבות משרד הרווחה דווקא (להבדיל ממשרדים אחרים) בתחום זה. כמו כן, תהליך זה יסייע בהגדרת תוצאות ההתערבות בערוצי הפעולה השונים ולטווחי זמן שונים, לרבות השפעות ההתערבות על מרכיבי חיים נוספים. חשיבותם של תהליכי הערכה נוגעת הן ליכולת להעריך אפקטיביות ועילות של תהליכי התערבות מזווית ניהולית אך בראש ובראשונה יסייעו לטייב את תהליכי ההתערבות עבור הפונים לסיוע ועבור החברה הישראלית, הראויה לשירותים חברתיים ורווחתיים התורמים לחוסנה וליציבותה.